

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9

Бойко А. В.,

*здобувач кафедри адміністративного та митного права
Університету митної справи та фінансів*ЛІНГВІСТИЧНІ КРИТЕРІЇ ЯКОСТІ
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВАCRITERIA FOR THE LINGUISTIC QUALITY
OF ADMINISTRATIVE PROCEDURE LEGISLATION

На підставі узагальненого аналізу доктринальних джерел автором здійснено спробу визначити критерії лінгвістичної якості адміністративно-процесуального законодавства. Так, серед лінгвістичних критеріїв якості адміністративно-процесуального законодавства автором виділено: точність, що відображає визначеність, конкретність у словах, чіткість у висловлюваннях, повідомленнях тощо. Для тексту нормативно-правового акта вказана вимога означає недвозначність його тлумачення, чіткість викладу правового припису, константність змісту і т. д.; ясність адміністративно-процесуального закону, яка означає, що його положення є чіткими, виразними та не потребують пояснень; доступність, яка означає зрозумілість сформульованої у адміністративно-процесуальних нормативних приписах думки законодавця; лаконічність, що означає раціональне та розумне використання у тексті нормативно-правового акта мовних засобів, компактність нормативного тексту, відсутність невинуватих повторів, детального опису тощо.

Ключові слова: адміністративно-процесуальне законодавство, доступність, закон, лаконічність, критерій, точність, ясність.

На основі обобщенного анализа доктринальных источников автором предпринята попытка определить критерии лингвистического качества административно-процессуального законодательства. Так, среди лингвистических критериев качества административно-процессуального законодательства автором выделено: точность, отражающая определенность, конкретность в словах, четкость в высказываниях, сообщениях и т. п. Для текста нормативно-правового акта указанное требование означает недвусмысленность его толкования, четкость изложения правового предписания, константность содержания и т. п.; ясность административно-процессуального закона, означает, что его положения являются четкими, выразительными и не требуют объяснений; доступность, которая означает ясность сформулированной в административно-процессуальных нормативных предписаниях мысли законодателя; лаконичность, что означает рациональное и разумное использование в тексте нормативно-правового акта языковых средств, компактность нормативного текста, отсутствие неоправданных повторов, детального описания и тому подобное.

Ключевые слова: административно-процессуальное законодательство, доступность, закон, лаконичность, критерий, точность, ясность.

Based on a generalized analysis of doctrinal sources, the author has attempted to determine the criteria for the linguistic quality of administrative procedure legislation. In particular, the author singled out among the linguistic criteria for the quality of administrative procedure legislation: accuracy, reflecting certainty, concreteness in words, clarity in statements, messages, and the like. For the text of a regulatory legal act, this requirement means the unambiguity of its interpretation, clarity of presentation of the legal prescription, constancy of content, etc.; the clarity of the administrative procedure law means that its provisions are clear, expressive and do not require explanations; accessibility which means clarity of the thought of the legislator formulated in the administrative and procedural regulatory requirements; conciseness which means rational and reasonable use of language means in the text of a regulatory act, compactness of the regulatory text, the absence of unjustified repetitions, a detailed description, and the like.

Key words: administrative and process legislation, accessibility, law, conciseness, criterion, accuracy, clarity.

Як відомо, матеріальною формою мислення законодавця є мова – знакова система, яка слугує в цій ситуації засобом переробки і передання накопиченої інформації про правові явища, що потребують законодавчої регламентації. Тому правильно, що «без мови немає і не може бути правового регулювання», а такою мовою «виступає природна мова відповідного народу, якщо говорити про внутрішньодержавне регулювання, або природні мови різних народів у регулюванні міжнародних відносин» [1, с. 9].

У правовій науці лінгвістичні вимоги до законодавчої матерії, які одночасно слугують критеріями її якості, пов'язують із такою категорією, як мова закону. Точніше сказати, що філологічні мірила якості зако-

нодавчого нормативно-правового акта розробляються в межах теорії мови закону, яка як самостійна система знань досить глибоко розроблена як у вітчизняній, так і в зарубіжній правовій і філологічній науці. Виходячи із зазначеного, для повноти розуміння лінгвістичних критеріїв якості адміністративно-процесуального законодавства варто сформулювати уявлення про те, що таке мова закону і який її зміст.

Під юридичною мовою, або мовою права (мовою закону), в найзагальнішому вигляді розуміється певний набір специфічних засобів, призначених для того, щоб об'єктивувати той чи інший юридичний зміст [2, с. 22]. Так, наприклад, Н.В. Артикуца вважає, що мова права – це складна, поліфункційна,

багаторівнева підсистема літературної мови, зі своїми функціонально-стильовими різновидами та жанрами, з багатим арсеналом специфічних мовних засобів (лексичних, фразеологічних, граматичних, стилістичних) [3, с. 8].

Більш вузько цю категорію розглядає Г.С. Остроумов, який вважає, що «мова закону» фіксує уявлення про юридичні права й обов'язки, про зв'язки між ними [4, с. 45]. О.В. Петришин на сторінках Великої української юридичної енциклопедії пише про те, що мова права (юридична мова) – це функціональний різновид літературної мови, що має відповідні стилістичні та структурно-жанрові риси, зумовлені специфікою правової сфери та її комунікативно-професійними потребами. Мова права, як підкреслює вчений, є одним із найважливіших правових явищ, яке є основною формою існування правових актів. Зважаючи на це, мова права є центральним питанням юриспруденції, на якому зав'язані такі ключові її проблеми, як пізнання та інтерпретація [5, с. 301].

С.С. Алексєєв під мовою права розуміє «своєрідний, самостійний стиль літературної мови ... мову, що концентрує особливості і переваги стилю правових актів як духовної цінності; ... це, – карбовані, ясні і суворі формулювання, в яких доступно і коротко, в узагальненій формі виражений сенс певних положень» [6, с. 287]. На думку Ю.В. Кудрявцева, «мова права (точніше, законодавства) носить на собі відбиток природної мови», проте «є специфічною за будовою і виступає як би проміжною (за складністю) формою між науковим викладом правових питань і популярними брошурами на правові теми» [7, с. 78].

Т.В. Губаєва юридичну мову розглядає як семіотичну систему, що функціонує в процесі правового регулювання суспільних відносин, за допомогою якої виражається інформаційний вплив на суб'єктів із метою впорядкування соціальних зв'язків, забезпечення справедливого задоволення позитивних соціальних інтересів. На думку вченої, текстуальна форма права в широкому сенсі (текст права, правовий текст) – це знаковий вираз прийнятих у цьому суспільстві нормативів рівності і справедливості, що визначають загальний масштаб і рівну міру свободи суб'єктів суспільних відносин. Правовий текст створюється за допомогою юридичної мови, або системи вербальних і невербальних символів, що позначають різні сторони і явища правової дійсності.

Виходячи з проведеного нею ж узагальненого аналізу цієї категорії, Т.В. Губаєва вважає, що мова права може бути представлена як сукупність чотирьох типів слововживання:

1) мова закону, або система словесних знаків, використовуваних у процесах спілкування законодавця із суб'єктами права за допомогою правових установлень;

2) мова юридичної практики, або система словесних знаків, використовуваних у процесах реалізації права, зокрема в судочинстві, в роботі органів законодавчої і виконавчої влади, а також у роботі органів місцевого самоврядування;

3) мова юридичної науки, або система словесних знаків, використовуваних фахівцями в галузі права під час пояснення й обґрунтування правових норм і побудови різних теорій;

4) мова правової пропаганди, або система словесних знаків, використовуваних у процесах масового спілкування з метою правового виховання особистості [8, с. 14].

М.О. Власенко вважає, що є два ключових поняття – «правова мова» і «мова права». Перший термін, як підкреслює вчений, найбільш загальний, під ним потрібно розуміти правовий лексикон, весь словниковий запас (арсенал) юриспруденції. По суті справи, це вся система слів і словосполучень (зокрема терміни і поняття), якими оперує право у всіх його проявах, або правова система. До нього М.О. Власенко зараховує офіційну мову текстів нормативно-правових актів, термосистему індивідуальних актів, що тісно примикає до нього, юридичні професіоналізми, доктринальну юридичну мову, юридичні жаргони і т.д. Друге поняття – мова права – це лексикон нормативних правових актів (законів тощо) і актів офіційного тлумачення. Тому, як підсумовує М.О. Власенко, терміни «мова закону», «мова законодавства» покликані уточнювати особливості правового словника цієї частини нормативного масиву [9, с. 14].

Мовним виразником права як регулятора суспільних відносин є нормативно-правові документи, тексти яких учений називає нормативно-правовими. Саме в цьому аспекті М.О. Власенко, крім загальної характеристики питань, пов'язаних із мовою права, приділяє увагу ознакам тексту нормативно-правового акта, які відрізняють його від інших документальних (зокрема юридичних) текстів. Їх (особливості) дослідник поділяє на загальні та спеціально-юридичні. До загальних М.О. Власенко зараховує:

– відсутність експресивності (модальності). Особливість законів та інших нормативно-правових актів, а також їх примітність і цінність – у нейтральності, людській неупередженості, відсутність будь-якої оригінальності, різко стильової індивідуальності викладу матеріалу;

– зв'язаність і послідовність. У нормотворчій практиці це означає, що під час написання проектів законів, інших нормативних юридичних документів не допускаються лексична і смислова абсурдність, перескакування і розрив думок. Відступ від цієї вимоги, як зауважує М.О. Власенко, є суттєвою перешкодою розуміння сенсу тексту;

– точність і ясність – особливість, яка впливає з основної властивості права регулювати психофізичну поведінку людини, означає, що під час ознайомлення з нормативним текстом не можуть мати місце будь-які додаткові асоціації. Точність передбачає високу частотність (повторюваність) окремих мовних форм на певних ділянках тексту документа;

– простота викладу. Однозначність тексту, його ефективне засвоєння – важлива умова належної реалізації норм права. При цьому точність і простота стилю нормативно-правових документів повинні гармонійно доповнювати один одного, не порушувати

одну з головних комунікативних функцій будь-якого тексту – донести до адресата зміст повідомлення;

– лаконічність і компактність нормативного тексту. У нормотворчій практиці зазначена вимога передбачає максимальне скорочення невинуватих повторень, ефективне структурування відсилочних норм, використання спеціальної та, як правило, юридичної термінології. Результатом лаконізму і компактності тексту є його економічність [9, с. 19-23].

Спеціально-юридичні вимоги, як вважає М.О. Власенко, дозволяють нормативно-правовому акту набути якості юридичного нормативного регулятора. До них учений зараховує: характер припису (зобов'язувально-розпорядчий і констатувально-розпорядчий), композиційність (графічність), мовну стандартизованість [9, с. 23-25]. Слід підкреслити, що узагальнений аналіз цих особливостей тексту нормативно-правового акта дозволяє назвати їх критеріями мовної якості закону.

На думку Ю.С. Ващенко, більш доцільно в контексті якості та ефективності законодавства вести мову не про мову права в цілому, а про мову правової норми, поняття якої за своїм змістом не є тотожним поняттю мови закону, а є більш широким за обсягом, оскільки вміщує, крім мови закону, мову тих правових приписів, які зафіксовані не тільки в законах, а і в підзаконних нормативних правових актах. Як підкреслює Ю.С. Ващенко, мова правових норм – це система словесно-знакових засобів викладу юридичних правил загального характеру, встановлених і забезпечених державою з метою регулювання відносин між людьми [2, с. 25].

Слід зазначити, що, описуючи зазначену проблематику, вчений формулює певні «лінгвістичні риси і особливості» мови правової норми, серед яких згадує: 1) ствердні речення з описом належного порядку дійсності; 2) система юридичних термінів; 3.) формальна визначеність значення слів; 4) абстрактно-узагальнені граматичні форми і конструкції; 5) мовні стереотипи (фрази-кліше); 6) мовні засоби, що збільшують змістовно-інформаційний обсяг речення; 7) спеціальна графіка [2, с. 26-27].

На основі зазначених особливостей Ю.С. Ващенко акцентує увагу на двох вимогах до мови правових норм – чіткості правових понять і взаємно-однозначній відповідності вираження і значення (в праві кожен вираз має мати не тільки чітке значення, але і тільки одне значення) [2, с. 29-30].

Беззаперечний внесок у розвиток цієї проблематики внесли також і інші вчені-правознавці. Так, наприклад, А.С. Піголкін і Е.М. Сморгунова серед основних рис мови закону вели мову про ясність і простоту, максимальну точність, економічність, логічну зв'язаність і послідовність викладу [10, с. 18-30].

У контексті аналізу ясності і простоти вчені вказували, що ця вимога викладу нормативного тексту повинна бути покладена в основу законопроектної роботи, оскільки ясність і простота мови закону є властивістю, яка безпосередньо впливає на ефективність дії нормативних приписів закону. При цьому А.С. Піголкін і Е.М. Сморгунова підкреслювали, що

ступінь ясності і простоти мови закону в кінцевому підсумку ставиться в залежність від категорії осіб, на яку поширюється дія закону. Закони та інші нормативно-правові акти, які стосуються широких верств населення, повинні містити приписи, написані на простій доступній мові. У нормативних правових актах, предметом яких є вузька і спеціальна сфера суспільних відносин або розрахованих на особливу категорію людей, наприклад, на технічних працівників, можуть використовуватися і спеціальні терміни [10, с. 19].

Обговорюючи максимальну точність тексту закону, дослідники вказували на його застосовність у рівній мірі до всіх частин законодавчого тексту, оскільки в тексті закону немає дрібниць або фраз важливіших і менш важливих – «в законі все істотно: і текст, і структурне оформлення, і навіть графічна подача тексту ...». В органічному зв'язку з мовними властивостями простоти і точності А.С. Піголкін і Е.М. Сморгунова розглядали таку властивість як економічність використання в тексті закону та інших нормативних правових актів мовних засобів. Ця властивість закону характеризується прагненням законодавця до максимально обмеженої кількості фраз і термінів, які використовуються для вираження законодавчої думки, тому що чим лаконічніше викладено текст, тим краще і легше він сприймається правозастосувачами [10, с. 19].

Один із визнаних фундаторів правової лінгвістики О.О. Ушаков звертав особливу увагу на особливості законодавчої стилістики. При цьому мовні властивості закону він ділив на два види: основні і другорядні. До перших він зарахував такі мовні властивості, як точність і доступність. Властивість точності мови права, як зазначав О.О. Ушаков, «... впливає як із природи самої мови в цілому, так і з природи, специфіки самого права як регулятора суспільних відносин із його нормативного характеру. І тут справа полягає не в простоті, не в стислості, не в коротких фразах, а саме в точності, що унеможливує всякі кривотлумачення, двозначності. Крім того, точність викладу повинна поєднуватися з доступністю, що розуміється як «єдність між законодавцем і читачем», за якої думки законодавця, «вбрані» в точну словесну форму, стають надбанням тих, на кого вони розраховані.

До другорядних мовних властивостей закону О.О. Ушаков зараховував стислість, відому стандартність вживання мовних засобів, своєрідну естетичність і музичальність, слабо виражену індивідуальність мовного ладу і складу, послідовність і логічність мови. Наприклад, стислість як турбота про економію мовних засобів і обсягу тексту закону не може йти врозрід із точністю і доступністю. Інакше економія перетвориться на свою протилежність і призведе до непродуктивної витрати людських сил на з'ясування і тлумачення економно викладеного, але неточного і незрозумілого правозастосувачеві закону [11, с. 153; 12, с. 153-154].

Слідом за О.О. Ушаковим О.В. Сирих вважає, що точність є головним мовним критерієм якості закону, як критерій нормативності превалює серед

ознак, що характеризують юридичний аспект якості закону. Точність мови закону розуміється вченою як ступінь відповідності тексту закону нормативній думці законодавця, є першою і необхідною умовою дієвості норм права, закріплених законом. Із метою закріплення в законі дієвих регуляторів суспільних відносин воля законодавця повинна бути виражена так, щоб її письмова форма («буква закону») перебувала в повній відповідності з нормативною думкою («духом закону»), що виражається [12, с. 158].

На її думку, наявність незрозумілих, неточних формулювань у тексті закону породжує такі негативні наслідки, як: 1) необхідність проведення додаткових заходів із метою з'ясування дійсного змісту закону, зокрема звернення до компетентних органів держави, до юридичної преси, до наукових коментарів; 2) застосування респондентами підзаконних нормативних актів або виконання вказівки вищого посадовця замість норм права, закріплених законом; 3) відмова респондентів в ухваленні конкретного рішення по справі; 4) ухвалення респондентами рішення на свій розсуд [12, с. 161]. Також до мовних ознак закону О.В. Сиріх зараховує простоту і стислість (економічність) тексту закону [12, с. 162].

Дещо в іншому аспекті цю проблематику досліджує І.Б. Тарасевич, який вивчає адекватність мови закону як властивість відповідності реально властивих мові закону характеристик тим вимогам, які є істотними і необхідними умовами оптимального зв'язку цієї мови з будь-яким іншим об'єктом, явищем або процесом [13, с. 22]. У цій площині проблеми вченої також визначив і критерії адекватності мови закону, які він поділив на техніко-юридичні, культурні та функціональні критерії. Так, у контексті зв'язку мови закону з нормами чинного права критеріями його адекватності, на думку І.Б. Тарасевича, є ясність, точність, термінологічна одноманітність, стислість, спеціалізованість, а також відповідність до загальних норм літературної мови і вимог офіційно-ділового стилю. У контексті зв'язку мови закону з масовою правовою свідомістю критеріями його адекватності є зрозумілість, близькість повсякденній мові, образність, стабільність і самобутність.

При цьому, як підкреслює І.Б. Тарасевич, в контексті зв'язку з дійсною правовою практикою мову закону стає адекватною тоді, коли результативно, оперативно, активно, точно й економічно реалізує ті властиві йому функції, здійснення яких сприяє відтворенню, забезпеченню і підтримці правового порядку, – функції формалізації, стабілізації, а також інтерпретаційну, комунікаційну та конвенціональну функції [13, с. 10]. Досить легко помітити, що більшість запропонованих автором критеріїв адекватності мови закону в цілому подібні або ж абсолютно збігаються з названими вище загальними властивостями (ознаками) нормативно-правових текстів, що не є помилкою, але може говорити про не зовсім точне розуміння вченим категорії «адекватність» у її правовому сенсі.

Слід зазначити, що сформульовані вченими вимоги до текстів нормативно-правових актів, які одночасно є критеріями лінгвістичної якості дозво-

лили дослідникам окреслити так звані дефекти правових текстів. Наприклад, М.О. Власенко дефектами тексту права (або техніко-юридичними дефектами права) вважає мовні, логічні, графічні та графічні неточності, помилки, що виникають із різних причин. При цьому вчений особливо наголошує на такому різновиді дефектів, як естетичні. Як слушно зауважує вчений, від них страждає якість вираження юридичних норм, конструкції документів у цілому. На перший погляд може здатися, що вони не можуть знижувати ефект правового регулювання, однак естетичні дефекти вираження правових норм, крім того, що знижують загальний рівень культури правового тексту, здатні негативно впливати і на якість розуміння адресатом їх змісту [10, с. 27].

О.В. Сиріх вважає, що одним із найбільш поширених прикладів неточних та неясних правових положень є мовні конструкції відсиловних приписів, які, як вважає вчена, не завжди повністю забезпечують точність тексту [12, с. 171]. У цьому контексті варто погодитись із вченою, оскільки, наприклад, у КАС України поширеними у використанні є такі словосполучення: «на підставі законодавства» (ст. 4), «відповідно до законодавства» (ч. 2 ст. 43) «в установленому законодавством порядку» (ч. 9 ст. 59), «порядку, встановленому законодавством» (ч. 2 ст. 71, ч. 4 ст. 94, ч. 1 ст. 101), «встановлені законодавством» (ч. 6 ст. 101), «зарєєстрованих за законодавством України» (ч. 5 ст. 160) [14]. В іншому адміністративно-процесуальному акті, Законі України від 08 липня 2011 року «Про судовий збір» трапляється інша, теж дуже поширена, конструкція відсилового припису – «у випадках, передбачених законодавством» (зокрема, ст. 5 Закону) [15].

Ураховуючи те, що тлумачення цієї категорії як ученими, так і правозастосовувачами не є однозначним, висловимо думку про неприпустимість вживання такої конструкції у вітчизняному адміністративно-процесуальному законодавстві. Саме тому ми цілком погоджуємося з О.В. Сиріх у тому, що вимога, яка забезпечує точність і ясність відсилового припису, полягає в тому, що такий припис має містити назву конкретних нормативних правових актів або точно визначати місце нормативних правових актів у системі законодавства [12, с. 172]. Крім цього, вчена звертає увагу і на помилки за умов текстуального закріплення так званих оперативних приписів, які також не завжди повністю відображають нормативну думку законодавця [12, с. 172], з чим повністю погоджуємося і ми.

На підставі вищевикладеного, оперуючи категоріями і характеристиками мовних властивостей закону, розробленими ученими-правниками, спробуємо сформулювати власну думку щодо цього. Так, серед лінгвістичних критеріїв якості адміністративно-процесуального законодавства виділимо такі.

Точність. Указана властивість тексту відображає визначеність, конкретність у словах, чіткість у висловлюваннях, повідомленнях тощо. Для тексту нормативно-правового акта вказана вимога означає недвозначність його тлумачення, чіткість викладу

правового припису, константність змісту і т.д. У контексті точності закону проблематика використання оціночних понять має вагоме значення. Наявність названих неоднозначних понять хоча і є важливою для ефективності та гнучкості правозастосування, але при цьому варто забезпечити баланс кількості у межах конкретного закону та законодавства в цілому. Так, не варто розкриваючи зміст поняття, в терміні якого є оціночні слова, вживати інші неоднозначні слова та словосполучення, що ще більше ускладнюють його розуміння та тлумачення. Наприклад, поняття «розумний строк» розкривається через такі слова, як «найкоротший», «достатній», «без невинуватих зволікань». Убачається, що такі мовні конструкції не дають однозначного та конкретного уявлення про зміст поняття, що розкривається, а тому є проявом неякісного нормативно-правового матеріалу.

Ясність. Цей критерій тісно пов'язаний із точністю правового тексту. Ясність адміністративно-процесуального закону означає, що його положення є чіткими, виразними та не потребують пояснень; ясний закон містить загальновідомі поняття та категорії, а зміст нововведених понять розкривається у тексті закону ясно та зрозуміло. Так, слід схвально оцінити положення ст. 4 КАС України, в якій досить конкретно розкривається зміст основних термінів, деякі з яких є новими для вітчизняного адміністративного процесу або дефініції яких не розкрито в інших нормативно-правових актах (наприклад, «адміністративний договір», «адміністративна

справа незначної складності (малозначна справа)», «типові адміністративні справи», «зразкова адміністративна справа»).

Доступність, яка означає зрозумілість сформульованої у адміністративно-процесуальних нормативних приписах думки законодавця. Цей мовний критерій відбиває здатність адміністративно-процесуального закону бути зрозумілим як для професійного правозастосовувача, так і пересічного громадянина. Тобто доступність «робить» закон простим для сприйняття всіма особами. Доступний для розуміння закон виключає або зводить до мінімуму випадки неоднозначного чи «спірного» тлумачення правових положень. Водночас суттєве спрощення тексту може призвести до неточності його приписів, що може створити підстави для довільної інтерпретації волі законодавця, яка може бути спотворена з метою порушення прав, свобод та законних інтересів суб'єктів правовідносин.

Лаконічність. Вимога стислості адміністративно-процесуального закону передбачає раціональне та розумне використання у тексті нормативно-правового акта мовних засобів, компактність нормативного тексту, відсутність невинуватих повторів, детального опису тощо. Окремо слід наголосити, що лаконічним можна визнати і той процесуальний закон який оптимально та ефективно застосовує такий засіб юридичної техніки як відсилочні норми, оперує спеціальною термінологією, зміст якої, як правило, не потребує додаткових роз'яснень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Черданцев А.Ф. Логико-языковые феномены в праве, юридической науке и практике монография. Москва: Норма, Инфра-М, 2012. 320 с.
2. Вашенко Ю.С. Филологическое толкование норм права: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Тольятти, 2002. 182 с.
3. Артикуца Н.В. Мова права і юридична термінологія: Навчальний посібник. 2-ге вид., змін, і доп. Київ: Стило, 2004. 277 с.
4. Остроумов Г.С. Правовое осознание действительности. АН СССР, Институт государства и права. Москва: Наука, 1969. 174 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Х.: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О.В. Петришин (голова) та ін.; Національна академія правових наук України; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України; 2017. 952 с.
6. Алексеев С.С. Общая теория права. В двух томах. Т. II Москва: Юридическая литература. 1982. 360 с.
7. Кудрявцев Ю.В. Нормы права как социальная информация. Москва: Юридическая литература, 1981. 144 с.
8. Губаева Т.В. Словесность в юриспруденции: автореф. дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Москва, 1997. 29 с.
9. Власенко Н.А. Язык права: монография. Иркутск: Восточно-Сибирское книжное издательство, АО «Норма-плюс», 1997. 176 с.
10. Язык закона / Под ред. А.С. Пиголкина. Москва: Юридическая литература, 1990. 200 с.
11. Ушаков А.А. Избранное: Очерки советской законодательной стилистики. *Право и язык*. Москва: РАП, 2008. 314 с.
12. Сырых Е.В. Общие критерии качества закона: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2001. 221 с.
13. Тарасевич И.Б. Адекватность языка закона: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2017. 192 с.
14. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06 липня 2005 року № 2747-IV. *Офіційний вісник України*. 2005. № 32. Ст. 11.
15. Про судовий збір: Закон України від 08 липня 2011 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17>.